

Tisztjelölt hallgatók a kriminalisztikai megismerés startkövénél (Egy szimulált baleset tanulságai)

ANGYAL Miklós¹ – BEZSENYI Tamás² – BÓI László³ – FARKASNÉ HALÁSZ Henrietta⁴ – GIRHINY Kornél⁵ – NYITRAI Endre⁶ – TIRTS Tibor⁷

Az elsőéves tisztjelölt hallgatók körében végzett empirikus kutatás alapján kívánjuk bemutatni, hogy milyen problémákkal terhelt az emberi észlelés a korábbi kutatásokkal való összevetésben. A kísérlet tanulságai, valamint az elméleti megközelítés segítségével arra keressük a választ, hogy mi határozza meg az emlékezés gyakori hibáit, milyen különbségek fedezhetőek fel a kísérleti alanyok észlelésében.

Kulcsszavak: megismerés, szimulált baleset, tanúvallomások hitelessége

- ¹ dr. med. ANGYAL Miklós r. ezredes, PhD, tszv. egyetemi docens, NKE Rendészettudományi Kar, Kriminalisztikai Intézet, Krimináltaktikai és Metodikai Tanszék
dr. Miklós ANGYAL MD, PhD, pol. Col., associate professor, NUPS Faculty of Law Enforcement, Department of Criminal Tactics and Methods
orcid.org/0000-0002-2122-0294, angyal.miklos@uni-nke.hu
- ² dr. BEZSENYI Tamás, r. őrnagy, tanársegéd, NKE Rendészettudományi Kar, Kriminalisztikai Intézet, Krimináltaktikai és Metodikai Tanszék, PhD-hallgató, ELTE Állam és Jogtudományi Kar, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola
dr. Tamás BEZSENYI p.maj. lecturer, NUPS Faculty of Law Enforcement, Institute of Criminalistics, Department of Tactics and Methods in Criminalistics, PhD student, Eötvös Loránd University, Faculty of Law, Doctoral School of Legal Studies
orcid.org/0000-0002-1469-1602, bezsenyi.tamas@uni-nke.hu
- ³ dr. BÓI László r. őrnagy, tanár, NKE Rendészettudományi Kar, Kriminalisztikai Intézet Krimináltaktikai és Metodikai Tanszék, PhD-hallgató, PTE Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola
dr. László BÓI p.maj. lecturer, NUPS Faculty of Law Enforcement, Institute of Criminalistics, Department of Tactics and Methods in Criminalistics, PhD student, University of Pécs Faculty of Law, Doctoral School of Legal Studies
orcid.org/0000-0001-7784-3215, boi.laszlo@uni-nke.hu
- ⁴ FARKASNÉ dr. HALÁSZ Henrietta r. őrnagy, tanár, NKE Rendészettudományi Kar, Krimináltaktikai és Metodikai Tanszék, PhD-hallgató, PTE Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola
Henrietta FARKASNÉ dr. HALÁSZ p. major, NUPS Faculty of Law Enforcement, Institute of Criminalistics, Department of Tactics and Methods in Criminalistics
orcid.org/0000-0001-5956-5872, halasz.henrietta@uni-nke.hu
- ⁵ GIRHINY Kornél r. őrnagy, tanár, NKE Rendészettudományi Kar Kriminalisztikai Intézet, Krimináltaktikai és Metodikai tanszék, PhD-hallgató, PTE Állam- és Jogtudományi Kar, Doktori Iskola
dr. Kornél GIRHINY p.maj. lecturer, NUPS Faculty of Law Enforcement, Institute of Criminalistics, Department of Tactics and Methods in Criminalistics, PhD student, University of Pécs Faculty of Law, Doctoral School of Legal Studies
orcid.org/0000-0003-1244-8710, girhiny.kornel@uni-nke.hu
- ⁶ dr. NYITRAI Endre, r. őrnagy, tanár, NKE Rendészettudományi Kar, Kriminalisztikai Intézet, Krimináltaktikai és Metodikai Tanszék, PhD-hallgató, PTE Állam- és Jogtudományi Kar Doktori Iskola
dr. Endre NYITRAI, p. major, NUPS Faculty of Law Enforcement, Institute of Criminalistics Department of Tactics and Methods in Criminalistics, PhD student, University of Pécs Faculty of Law, Doctoral School of Legal Studies
orcid.org/0000-0001-5060-5516, nyitrai.endre@uni-nke.hu
- ⁷ dr. TIRTS Tibor, r. őrnagy, tanár, NKE Rendészettudományi Kar, Kriminalisztikai Intézet, Krimináltaktikai és Metodikai Tanszék
dr. Tibor TIRTS, p. major, NUPS Faculty of Law Enforcement, Institute of Criminalistics Department of Tactics and Methods in Criminalistics
orcid.org/0000-0003-2000-882X, tirts.tibor@uni-nke.hu

2001 decemberében, George W. Bush, az Amerikai Egyesült Államok akkori elnöke, néhány hónappal a 9/11 néven elhíresült terrortámadás után, interjút adott az egyik tévétársaságnak. A riporter kérdésére válaszolva azt mondta, hogy a tragédia idején éppen tévét nézett, megszakították az adást és akkor látta, amint az első repülőgép a World Trade Center északi tornyába csapódik.⁸ Aztán kiderült, hogy ez semmiképpen nem lehetséges, hiszen az esemény után közvetlenül még nem álltak rendelkezésre videofelvételek az első gép katasztrófájáról. Az elnök tehát valótlanul állított. A mindenki számára érthető politikai indíttatás miatt keveseknek tűnt fel a fenti probléma, azonban a fals emlékezet gyakran komoly dilemma elé tudja állítani nem pusztán a média képviselőit, hanem a hatóságokat is.

Császár Előd népszerű popsztár 1998. december 18-án frontálisan ütközött egy rendőrautóval a Szilágyi Erzsébet fasoron. A karambol mellett található MOL-kútnál lévő későbbi tanúk közül többen határozottan állították, hogy Császár Előd kocsijából Komáromi István, az akkori Pest megyei rendőrfőkapitány szállt ki és hagyta el a helyszínt. Később ez Komáromi Endrére, az akkori BRFK közlekedésrendészeti főosztályvezetőjére módosult. A baleset után az első interjújában, a Frei Dossziében, Császár Elődöt Frei Tamás teljesen komoly arccal kérdezte erről, noha előtte bejárták a férfi ronccsá vált autóját, továbbá a felvezető szövegben hallható volt, hogy a popsztárt is kórházba kellett szállítani. A baleset okozója, Császár nem tudta eléggé kifejezni annak az abszurditását, hogy valaki sértetlenül kiszállhatott volna mellőle, annak ellenére, hogy – ahogyan Frei is rámutatott – a tanúk ezt állították.⁹

Az ilyen brutális következményű eseteknél gyakran előforduló tévedéseknek az oka az emberi megismerés különlegességében keresendő, amely több évszázada filozófiai, fiziológiai, pszichológiai és természetesen kriminalisztikai kutatások és diskurzusok tárgya. Szent Ágoston és Descartes szerint az érzékek megcsalhatnak bennünket, Kant viszont úgy véli, az érzékek és az érzéki adatok biztosan nem, hiszen velük kapcsolatban nem tehetjük fel a kérdést, hogy igazak-e vagy hamisak. Ezt a kérdést csak a gondolkodással, a világról tett állításokkal kapcsolatban tehetjük fel, azaz csak a gondolkodás lehet igaz vagy hamis. Ennélfogva csak gondolkodásunk csalhat meg bennünket.¹⁰ A megismerés egy folyamat. Csapok és pálnak, szaglós- és tapintós receptorok, csontos labirintusok teszik lehetővé az elektromágneses hullámok, rezgések és egyéb fizikai, kémiai hatások érzékelését, hogy aztán bonyolult idegi mechanizmus után néhány sejtmembrán foszforiláltsága átrendeződjön, létrehozva ezáltal egy emléknymot, más néven engramot.¹¹ Az engram a mentális reakciók révén végül a magatartás megváltozásához vezet. A viselkedés tehát két irányból szabályozott: a periféria, azaz az érzékelés irányából (bottom-up) és a már megszerzett ismeret felől (top-down) is. A megismerés mint folyamat emellett minden szinten diszkurzív. Ezt nevezi Peirce az érvelés, okfejtés láncolatának.¹² Pozitivistá felfogásban pedig az ezen

⁸ Chabris–Simmons (2014)

⁹ Frei Dosszié, 33. adás. Forrás: www.youtube.com/watch?v=JZXS3z3o1nk (2018. 01. 10.)

¹⁰ Boros (2009) 25.

¹¹ Friedrich (2004) 96–102.

¹² Davis (1972) 98.

ismérvek szerinti (tudományos) megismerés – amennyiben jogi célok érdekében, jogi kerek között történik – összefoglalva nem más, mint maga a kriminalisztika.

A tanulmány céljai

A tanulmány tervezésekor olyan projektben gondolkodtunk, amely a kriminalisztika egy valós, időszerű és az igazságszolgáltatás különböző szintjeit is érdeklő kérdéskört vizsgál. Szerettük volna emellett megjeleníttetni a kriminalisztika interdiszciplinaritását és sokrétűségét is.

- a) Viszonylag rövid előtanulmányokat követően a tanúvallomások valóságtartalma és elfogadhatósága, valamint a pszichológiai értelmű megismerés közötti kapcsolódások vizsgálata mellett döntöttünk.
- b) Már az előzetes egyeztetések során egyértelművé tettük, hogy a kutatás eredményeit a felsőfokú rendészeti oktatásban is szeretnénk hasznosítani.
- c) Konszenzus alakult ki köztünk abban is, hogy a választott téma (különlegessége és két tudományterületet érintő volta) megköveteli, hogy bemutassuk egyrészről a kognitív pszichológia ide vonatkozó eredményeit, másrészről pedig rávilágítsunk a tanúvallomások információtartalmának fontossága mellett, azok értékelésének nehézségeire is.
- d) A kutatás legfontosabb elemeként egy olyan szimulált (kísérleti) helyzet létrehozását terveztük meg, amelyen keresztül – megítélésünk szerint – az elméleti tételek a maguk valóságában, azaz a gyakorlatban is megfigyelhetőek.
- e) A szimulált helyzetet illetően a pszichológia már meglévő, kimeríthetetlen kísérleti tárából merítettünk. Úgy véltük, hogy egy már bevált kísérleti modell, a saját céljainknak megfelelően átalakítva a kiszámítható, ismert előnyök mellett viszonylag kevés bizonytalansági tényezőt jelenthet. Tudatosan, pedagógiai alapon határoztunk úgy, hogy a kísérlet alanyai a célközönség közül kerüljenek ki. Ettől a döntésunktől a tanulságok mélyebb bevesődését vártuk.
- f) Előzetes elképzeléseink szerint a kutatás eredményeként született tanulmány (és a folyamat egészét – a kutatás tervezésétől kezdve a szimulált eseményeken keresztül az eredmények értékeléséig bemutató, általunk készített rövidfilm) alkalmas lehet arra, hogy nemcsak a rendőrtiszt-jelölt hallgatók, hanem a szélesebb szakmai közönség számára is használható tudományos eredményeket szolgáltatasson.

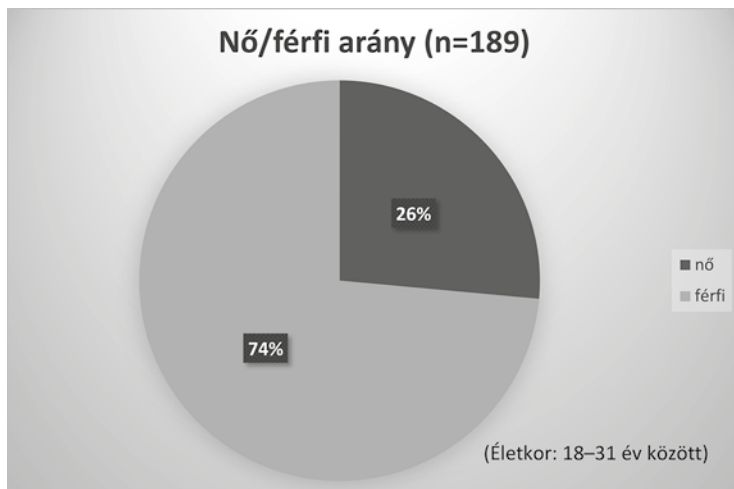
Anyag és módszer

Az előzetes egyeztetéseket követően a kutatás folyamatosan két szálon futott. A vonatkozó kognitív pszichológiai és kriminálpszichológiai vizsgálódások és szakirodalom feldolgozás mellett párhuzamosan haladt a kísérlet előkészítése. Ennek során egy baleseti szituációt (személygépkocsival történő gyalogos elütés) terveztünk meg. A megvalósítás során a történeteket videokamerákkal és fényképezőgéppel is rögzítettük. A szimuláció idejére a környező útvonalakat lezártuk, a szükséges biztonsági óvintézkedéseket

megtettük, az ottani porta őrszolgálatot értesítettük. Az eljátszott balesetet követően rövid idővel egy kérdőívet töltöttünk ki a hallgatókkal, amelyben a baleset körülményeivel, szereplőivel kapcsolatos kérdések szerepeltek.

A szimuláció közreműködői és a baleset „tanúi”

A szimuláció kivitelezésében – szereplőként – a személygépkocsi férfi vezetője, a jobb első ülésen utazó férfi utasa, az elütött gyalogos hölgy, egy éppen arra sétáló, de a történetbe be nem avatkozó, piros, „OMSZ MENTŐK” feliratos felsőben lévő férfi, egy, a történetek miatt a szemközti épület ablakából kikiabáló férfi és egy további, az eseményeket követően a „tanúk” előtt elsétáló férfi vett részt. A próbák során az egyes szereplők ruházatát, mozgásait a lehető legaprólékosabban meghatároztuk, az elhangzó párbeszédet, kiabálásokat pontosítottuk. A baleset „célzott szemtanúi” a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Rendészettudományi Kar (továbbiakban NKE RTK) elsőéves tisztjelölt hallgatói voltak (összesen 189 fő – 139 férfi, 50 nő – életkoruk 18–31 év között). A hallgatókkal kapcsolatban fontos megemlíteni, hogy sokan közülük a kísérlet előtt két és fél héttel még végzős középiskolásként nyaraltak valahol, ugyanakkor a megelőző két hetet már az intenzív, folyamatos igénybevételt jelentő alapkiképzéssel, egyenruhában töltötték. Ez a két hét – a kötelező kollégiumi együttlét, távol az otthonuktól és a biztonságot jelentő családi háttértől –, valamint a már több kilométernyi menetelés, az alaki gyakorlatok sokasága, a szigorú rendőri tiszteletadás és a folyamatos fegyelem – többségüknek bizonyosan hatalmas változást jelentett az eddigi életmódjukhoz képest. Ezen tényezők miatt ugyanakkor viszonylag homogén vizsgálati csoportot alkottak.

1. ábra: A kísérletben részt vevők nemi aránya és életkora

A szimuláció ideje és helye

A szimuláció 2016. szeptember 1-jén reggel 7 óra 45 perckor, napos, derült időben történt az NKE RTK Farkasvölgyi úti campusán. A tanévkezdéshez közeli időpontot azért választottuk, hogy se a helyszín ne legyen „otthonos”, se a szereplők, se a használt jármű ne legyenek „ismerősek” a tisztjelölteknek. Az alapkiképzés szokásos napirendje szerint a hallgatók reggel 7 óra 30 perckor a kiképzők felvezetésével sorakoznak szakaszonként a campus alakulóterén, ahol a vezénylő parancsnok minden nap eligazítást ad nekik az aktuális feladatokról. Így történt ezen a napon is, azzal a különbséggel, hogy a parancsnokot és a kiképzőket – közvetlenül az események előtt – beavattuk a tervezett eseményekbe egy részletes eligazítás keretében. A baleset a szakaszonként felsorakozott hallgatók mögötti belső úton történt, így lehetőségünk volt az előkészületekre. Az alakulótér másik oldalán lévő épület egyik ablakának függőnye mögött egy későbbi szereplőnk rejtőzött. Ő tehát – amikor a baleset után kikiabált az ablakon – a felsorakozott hallgatókkal szemben volt. Egy további szereplő pedig ugyanebben az épületben volt, majd a szimuláció után elgyalogolt a hallgatók előtt. Az „OMSZ MENTŐK” feliratú dzsekiben lévő férfi a hallgatók mögötti porta épületben várakozott. A tisztjelöltek viselkedési formáit a kísérletet megelőzően figyelve már számoltunk azzal, hogy a fokozott fegyelmi kötelezettség kihatással lesz az észlelési képességeikre, illetve a kísérlet eredményére. Ennek megfelelően kértük a vezénylő parancsnokot – aki a hallgatókkal szemben lévő emelvényen állt –, hogy amikor a „baleset” a hallgatók mögött megtörténik (amit az elütést imitálva, hangos csattanással jeleztünk) kiáltson fel és induljon el abba az irányba. Ezzel az volt a célunk, hogy lazítson a felsorakozott hallgatók fegyelmén és figyelmüket a mögöttük történt eseményre irányítsa. Kértük emellett a kiképzőket, hogy az esetlegesen forgolódo, a sorból kilépő hallgatókat ne fegyelmezzék. A helyszín előzetes felmérése során megállapítottuk azt is, hogy a szélső szakaszból nem mindenki láthat majd rá jól az eseményekre az alakulóteret övező bokros rész miatt.

2. ábra: A hallgatók az alakulóterén a sorakozó alatt

A baleset forgatókönyve

Mintegy 15 perccel a felsorakozást követően, a hallgatók eligazítása alatt egy barna színű, ötajtós, balkormányos Citroen C3 típusú személygépkocsi hajtott be a Farkasvölgyi útról a campusra, majd áthaladt a felnyíló sorompón. A sértetlen gépkocsi tetején egy sárga színű, jellegzetes TAXI lámpa volt. Bal hátsó, tehát a hallgatók felé eső ablaküvegére egy fektetett A4-es papírlapot ragasztottunk, jól látható „ELADÓ” felirattal és egy telefonszámmal. A gépkocsit egy zömök, izmos, csaknem kopaszra nyírt hajú, piros pólós, farmernadrágos férfi vezette, a jobb első ülésen pedig egy sportosan vékony, rövid fekete hajú, szintén piros pólós, farmernadrágos férfi ült. A gépkocsi lépésben haladt befelé a lejtős úton az épületek irányába, amikor a portától mintegy 20 méterre jobb elejével elütötte a gépkocsitól jobbra lévő járdán haladó, majd onnan lelépő khaki kockás felsőt és kék farmert, valamint mintás oldaltáskát viselő, gyalogos nőt. A balesetet megelőzően a gépkocsi nem adott hangjelzést. A gépkocsi a nőt feldöntötte, aki az autó jobb elejénél elesett. Feje volt a hallgatóktól távolabb. Amikor a két férfi kiszállt a kocsiból, a gépjárműből hangos zene hallatszott. Heves vita alakult ki a férfiak és a nő között a felelősség kérdéskörében. Ezalatt az alakulótér másik oldalán lévő emeletes épület második szintjének balról a harmadik ablakából egy szemüveges, fekete, feliratos pólóban lévő férfi hangosan kikiabált az ablakból, hogy „Hé Laci, mindig úgy hajtasz, mint aki nem normális!” Miközben a gépkocsiban utazók felajánlották a nőnek – aki jól láthatóan a bal felső végtagját fogta és a kezét fájlalta –, hogy kórházba viszik, a porta épület felől egy, a hátrészén „OMSZ MENTŐK” feliratú, piros mentős ruhába lévő férfi sétált el a gépkocsi jobb oldala és a baleset szereplői mellett. Ez a személy azonban megállás nélkül továbbment a kollégiumi épületbe. Végül a két autós férfi – helyet cserélve – visszaült a gépkocsiba és a nő pedig, bal karját fogva tovább sétált eredeti haladási irányának megfelelően. (Az elhajtó gépkocsit tehát ekkor már a vékonyabb férfi vezette.) Az egész eseménysor kb. 1,5 percig tartott. Amikor a baleset után a vezénylő parancsnok visszament a helyére, egy szemüveget nem viselő, vékony, magas férfi sétált el a hallgatók előtt, aki ugyanazt a fekete feliratos pólót viselte, mint az ablakból kikiabáló, szemüveges, izmos férfi.

A szimuláció csaknem a forgatókönyvnek megfelelően zajlott le. Egyetlen apró zavaró tényező történt azonban: amikor az „elütött” nő éppen ült a földön, egy civil ruhás egyetemi dolgozó (aki nem tudta, hogy megjártzott történetéről van szó) váratlanul odament a nőhöz, hogy segítsen neki. Az ott lévő két férfi szereplőnek azonban sikerült csaknem feltűnés nélkül elküldenie.

A balesettel kapcsolatos kérdőív kitöltése

A balesetet követően, közvetlenül a sorakozó után, a hallgatókat egy nagy előadó terembe kértük. (Azt szerettük volna, ha minimális idő telik el az esemény és az esemény felidézése között. Ezzel minimalizáltuk annak a lehetőségét is, hogy a látottakat egymás között megbeszélhessék.) Fél kilenckor a kutatás vezetője – rövid hangulatoldó fel-

vezetés után – ismertette velük, hogy egy kísérlet részesei voltak, mindaz, ami történt csak szimuláció volt. Elmondta, hogy egy név nélküli kérdőív kitöltésére kerül sor, az ebben való részvétel önkéntes. (A hallgatóknak csak a nemüket, életkorukat és szakaszszámukat kellett feltüntetni a kérdőíven.) Minden hallgató vállalta, hogy részt vesz a kitöltésben. Többször, külön kihangsúlyoztuk, hogy nincsenek jó és rossz válaszok, egymást ne kérdezzék, a másik válaszát ne figyeljék. Felhívtuk a figyelmet arra, hogy minden kérdésnél, a megadott válaszlehetőségek között szerepel olyan, hogy „nem láttam”, „nem tudom”, vagy „egyéb”. Ezek valamelyikének megadásával nyugodtan jelezzék, ha nem látták, hallották, figyelték az adott eseményrészlet, nem tudják rá a választ, vagy nem emlékeznek rá. Az ilyen válasznak semmiféle negatív következménye nem lesz. (Az anonimitás miatt egyébként sem lehet.) Kitértünk rá, hogy javítani lehet a válaszokat. Röviden ismertettük, hogy mi volt a szimuláció célja és ígéretet kaptak a részt vevő hallgatók, hogy a kérdőívek kiértékelését követően az eredményekről egy interaktív óra keretében részletes tájékoztatást kapnak. Tudattuk velük azt is, hogy a projekt egészéről oktatási anyag készül. Ezt követően 20 perc állt a tisztjelöltek rendelkezésére a kérdések megválaszolására, és jeleztük, hogy akinek kevés ez az idő, az nyugodtan dolgozzon még az idő lejártá után is. Végül kilenc óra után néhány perccel 189 kérdőívet szedtünk össze, majd megköszöntük a hallgatóknak a részvételét. (A kérdőívet a tanulmány végén mellékeljük.)

A kutatás szakmai háttéranyaga

Mielőtt a kutatás szimulációs részének hipotéziseit és eredményeit tárgyalnánk, végigvennénk azt a (kriminalisztikai) megismeréssel kapcsolatos tudásbázist, ami szükséges az eredmények megfelelő szakmai értékeléséhez. Ezt azért is tesszük, mert ezáltal az elmélet és gyakorlat együtt képezheti majd a célkitűzésekben megjelölt oktatási anyagot.

A kognitív pszichológia és a kriminalisztika kapcsolódásai

A büntető igazságszolgáltatás és a bűnözés pszichológiai vonatkozásaival foglalkozó alkalmazott lélektani tudományterületnek többféle elnevezése ismert, ezek közül Magyarországon leginkább a kriminálpszichológia kifejezés honosodott meg.¹³ Az amerikai kontinensen ugyanakkor élesen elválik egymástól a *psychology in the law* (ami nálunk leginkább az igazságügyi szakértői tevékenységnek feleltethető meg) és a *psychology of the law* (ami pedig a pszichológiának a jogalkalmazás területét érintő kutatásait és eredményeit öleli fel).¹⁴ Németországban a kriminalisztika részeként, mint forenzikus tudományterületet különítik el, hasonlóan az igazságügyi orvostanhoz (*Gerichtsmedizin*) és az igazságügyi pszichiátriához (*Forensische Psychiatrie*).¹⁵

¹³ Boros (2004) 5–19.

¹⁴ Weiner–Hess (2006) 23–41.

¹⁵ Ackermann–Clages–Roll (2011) 32.

Hazánkban a kriminálpszichológia vizsgálati területétől függően megkülönböztethetünk kriminalisztikai pszichológiát, amely a bűnüldözés és az igazságszolgáltatás eljárásaival, kriminológiai pszichológiát, amely a bűnözés egyéni pszichológiai és társadalomlélektani vetületeivel, valamint büntetés-végrehajtási vagy börtönpszichológiát, amely a szabadságvesztés pszichés vonatkozásaival, és a rehabilitáció és a reszocializáció lélektani kérdéseivel foglalkozik.¹⁶ Amennyiben a rendőrség bűnügyi munkája során végzett bűnügyi pszichológiai tevékenységet vizsgáljuk, megállapítható, hogy az nem más, mint klasszikus kriminálpszichológia, amely a bűnelkövető, az áldozattá válás, az elkövető és az áldozat kapcsolati relációjával, a büntett és a bűnözés, valamint a bűnözővé válás pszichológiai kérdéseivel foglalkozik. Ezen tevékenységnek célja, hogy segítse a rendőrség bűnüldöző munkáját a felderítő-állomány pszichés és kognitív jellemző kompetenciáinak fejlesztésében, a bűncselekmények elkövetőinek azonosításában, a bűncselekmények tényállásának felderítésében, bűncselekmények megelőzésében és megakadályozásában.¹⁷ A kognitív pszichológia Noam Chomsky munkásságával kezdődött,¹⁸ a „kognitív hullám” pedig a ’60-as évek közepén jelent meg. Fischer és Geiselman 1992-ben publikálta a kriminálpszichológiában (is) mérföldkőnek számító művét a kognitív interjúról, amelynek célja az volt, hogy mennyiségileg és minőségileg megnövelje a büntetőeljárás szereplőitől nyerhető releváns információkat az elkövetett bűncselekményről.¹⁹ Fontos ugyanakkor megemlítenünk, hogy a megismerés nyomozati jelentőségét Kertész már ötven évvel ezelőtt felismerte, amikor leírta, hogy „a nyomozó hatóságnak a büntetőeljárás során föl kell deríteni azokat az okokat és körülményeket is, amelyek a büntett elkövetését lehetővé tették, vagy előmozdították. Ezeknek az eseményeknek, okoknak és körülményeknek a felderítése tulajdonképpen megismerési folyamat.”²⁰

Kognitív kriminalisztika

Paivio elmélete²¹ szerint az ember képes az események, dolgok kettős, alternatív belső reprezentációjára, kódolásra. A kódolás a verbális és nonverbális rendszereken keresztül történik. A kérdéses információt megjeleníthetjük betűkkel (H Á Z), szóval kimondva (ház), de akár mentális képek (△) formálásával is. Bár teóriáját az elmúlt 30 évben számos kritika érte, az érzékeléssel foglalkozó pszichológusoknak a logogének (logogens, verbális rendszer egységei) és az imagének (imagens, a vizuális, nonverbális rendszer egységei) ma is kiindulópontként szolgálnak a kognitív információfeldolgozás kutatásában. A kettős kódolási elmélet (*dual coding theory*, DCT) döntően az oktatásban került tesztelésre, mint információt átadó és azt visszaszerző lehetőség.

¹⁶ Münnich (2006) 310–328.

¹⁷ Pásztor–Mityók–Németh (2009) 251–255.

¹⁸ Chomsky (1959) 26–58.

¹⁹ Fischer–Geiselman (1992)

²⁰ Kertész (1965) 3.

²¹ Paivio (1986)

A kriminalisztika ugyanakkor, ha a (bűn)cselekmények eredményes felderítésének aspektusából vizsgáljuk, szintén nem más, mint az információszerzés művészete. Ennek érdekében bejelentést fogadunk és ellenőrzünk, helyszíni szemlét tartunk, kihallgatunk, szembesítünk és felismerésre bemutatunk, hogy csak néhány lehetőséget említsünk a kriminalisztika eszköztárából. A módszerek jelentős részében emberek (vesd össze: rendőrök) próbálnak emberektől (vesd össze: sértettektől, tanúktól, gyanúsítottaktól) releváns információkat szerezni egy általuk látott, megélt vagy elkövetett eseményről. Kérdeznak, hogy aztán leírják azokat a szavakat, amelyeket a személy szóban válaszolt; képeket mutatnak és idézgetnek fel, hogy aztán írásos jegyzőkönyvbe rögzítsék a választ; a hosszú távú memóriában kutakodnak a metakommunikáció árulkodó jeleit figyelve, hogy az információ valóságtartalmát ellenőrizzék; vagy akár az aktuális mentális állapotot kihasználva lecsapnak, hogy az önvédő emlékezet burkának repedésein kipróbálják a múlt megtörtént, vagy annak megélt eseményeit. A kapott verbális és nonverbális információ természetesen nemcsak transzformálódik (akár többször is) – mielőtt a papírra kerül – hanem átáramolva a kérdező (rendőr) dekóderein, nyomot hagy (reprezentálódik) annak mentális (morális?) felszínén is. Gibson affordancia elméletében²² ezt úgy részletezi, hogy a tárgyak percepciójában benne foglaltatik azok jelentése is. Állítja, hogy nem csupán a talajt vagy az almát látjuk, hanem a sétára alkalmas talajt, és a megehető, ízletes almát. Mindez itt azért fontos, mert tudnunk kell, hogy büntető eljárásjogi környezetben mindez könnyen a „bűnös” gyanúsított, a „hamis” alibi és a „hazudós” tanú csalóka képzetéhez vezethet.

A kognitív tudomány kifejezést a pszichológia, a nyelvészet, az antropológia, a filozófia (esztétika) és a mesterséges intelligencia egybe olvadt formájával szokták azonosítani. A kognitív kriminalisztika mint terminológia egyfajta megközelítési szemlélet, amely mint fogalmi keret alkalmas lehet arra, hogy tárgyalja a (bűnügyi) megismerés releváns természettudományos alapjait, a megismerés formáit és folyamatát, sémáit és különbözőségeit, valamint annak megosztottságát és hibáit is.

A megismerés fajtái

Az emberi megismerés alapvetően az érzékelés, az észlelés, az emlékezés, a képzelet és a gondolkodás (okfejtés és döntés) köré csoportosítható. Mindezek alapszintű bemutatása nemcsak a kognitív kriminalisztika mint önálló terminológia elfogadtatása, hanem a később tárgyalandó kísérlet szempontjából is elengedhetetlen.

Az érzékelés

Az érzékelés (szenzáció) az ingerfeldolgozás kezdeti szakasza. Az érzékszervek és a központi idegrendszer közötti ideg-ingerület kapcsolat révén elemi szintű, egyszerű élményeket eredményez. Megkülönböztethetünk külső és belső érzékelést.

²² Gibson (1979) 123.

Előbbihez tartozik a látás, a hallás, a szaglás, az ízlelés és a bőrérzékelet (tapintás, hő és fájdalom), utóbbihoz pedig a mozgásérzékelés, az egyensúly-érzékelés és az úgynevezett szervi (zsigeri) érzékelés. Az érzékelés folyamata során az ingerek felvétele az érzékszervekben, a bőrben, az izmokban, ízületekben, sejtmembránok felületén található receptorok segítségével történik. Minden receptor illetve érzékszerv rendelkezik egy neki megfelelő adekvát ingerrel (például az orr adekvát ingere a szag). A receptoroktól az ingerületet az érző (szenzoros) idegpályák szállítják a központi idegrendszer megfelelő területeihez, ahol azok feldolgozásra kerülnek. Az érzékelő rendszert analizátornak nevezzük, részei pedig a már említett receptorok, érző idegpályák és megfelelő agyi központok.

Az észlelés

Az észlelés (percepció) az érzékszervi benyomások jelentéssé szerveződése. Azon pszichológiai folyamatok összessége, amelyek útján felismerjük, szervezzük és jelentéssel ruházzuk fel a környezeti ingerekből érkező információt. Az észlelésünket jelentősen befolyásolják előzetes tapasztalataink, ismereteink, aktuális hangulatunk, szükségleteink, érdeklődésünk, valamint az adott társadalmi környezetünk, az a kultúra, amelyben élünk. A jelen észleleteiben tehát szerepet játszanak a közvetlen múlt és távoli múlt emlékképei egyaránt. A már meglévő, megtanult sémák előzetes elképzelésként (anticipációs sémák) működnek, a korábban megszerzett ismeret beágyazó közegeként szolgál az új ismeretek számára. Az adott tárgyról, eseményről megszerzett információ aztán beépül a sémába, módosítva azt. A módosított séma pedig irányítja további információ megszerzését, finomítva a tárgy, esemény séma általi leképezését. Ezt nevezzük észlelési ciklusnak vagy perceptuális modellnek.²³

Az észlelés funkciója

A percepció rendszer feladatai közé tartozik az észlelt tárgy felismerése (mintafelismerés) és annak térbeli elhelyezése (lokalizáció) is. A mintafelismerés nem ér véget a tárgy kategóriához történő meghatározásával (például: ez egy trolibusz), azt el kell különíteni környezetétől (szín, forma, mélység és mozgás alapján), valamint az egyes tárgyakat egymástól is. A lokalizáció tehát a tárgyak helyzetének észlelését foglalja magába. Ez több tényezőből tevődik össze: a figura háttértől való elválasztása, a tárgyak csoportosítása, a távolság és mélység észlelése és a mozgásészlelés. Ha egy inger két vagy több elkülöníthető területet tartalmaz, az egyik részét általában előtérnek (figura), a többi részt háttérnek látjuk. Az előtér–háttér jelensége nemcsak vizuális ingereknél figyelhető meg, hanem hang- és ízérzékelés során is. A háttérből kiemelkedő alako-

²³ Neisser (1984) 206.

kat az észlelés során különböző elvek szerint csoportosítjuk. A Gestalt-pszichológusok által kidolgozott perceptuális szerveződés fő elvei:²⁴

- a) *Hasonlóság elve*: az egymáshoz hasonló dolgokat egy csoportban észleljük.
- b) *Közelség elve*: az egymáshoz közelebb lévő tárgyakat egy csoportban lévőnek észleljük.
- c) *Jó folytatás elve*: egy adott forma körvonalába eső elemeket egybetartozónak véljük.
- d) *Zárttság elve*: egy adott alakzat hiányzó részeit hajlamosak vagyunk kitölteni és egységes zárt formaként észlelni azt.

A mozgásészlelés szempontjából megkülönböztethető a látszólagos és a valódi mozgás. Az első esetben a szem ideghártyáján állóképek keletkeznek (ennek példája a film, amikor kéttucat állóképek kelti a mozgás illúzióját), míg a második esetben az állóképek elmozdul a szem ideghártyáján és ez kelti a mozgás élményét.

Végül megemlítendő, hogy a percepció során a tárgyakat (egy tanulási folyamat eredményeként) általában állandónak észleljük, annak ellenére, hogy az általuk keltett ingerek pillanatról pillanatra változnak (úgynevezett perceptuális konstanciák).

Tudat és figyelem

A hatékony kognitív funkciók eléréséhez a tudat megfelelő éberségi állapota (*arousal*) szükséges. A tudatunk folyamatosan követi és felügyeli nemcsak a környezetünk változásait, de önmagunk (re)akcióit is. A figyelem, definícióját tekintve a tudat ráirányítása egy meghatározott tárgyra, jelenségre, az érzékszervek beállítása az új inger optimális felvételére. Más oldalról nézve az ingerek közötti szelektálás. A figyelem pontosabbá, élesebbé teszi észlelésünket, hozzájárulva az optimális információérkeztetéshez és -feldolgozáshoz. Broadbent szűrőmodellje²⁵ szerint a figyelem működése egy szűrővel jellemezhető, amellyel az egyes érzékszervek felől érkező információkat megsűrjünk és csak a figyelt érzékszerv (csatorna) információi jutnak tovább és kerülnek feldolgozásra. Ez abban a vonatkozásban is igaz, ha két különböző hangjelet juttatunk a fülékhez. Ha a figyelmünket az egyik fülre koncentrálnak, a másikba érkező információ csaknem teljes egészében elvész. A figyelem terjedelmét vizsgálva Jevons kísérletei már csaknem 150 éve rámutattak, hogy legfeljebb 3-4 tárgyat tudunk egyszerre megfigyelni.²⁶ A figyelem fontos tulajdonsága továbbá a tartóssága (azaz meddig tudunk egy adott dologra koncentrálni), illetve megosztottsága (hány ingerre tudunk párhuzamosan odafigyelni).

²⁴ Atkinson–Atkinson–Smith–Bem–Nolen–Hoeksema (1999) 144–149.

²⁵ Broadbent (1958)

²⁶ Jevons (1871) 281–282.

Az emlékezés és a felejtés

Az emlékezet az agyi változások, sémamódosulások megtartási és felidézési képessége. Nem más, mint információanticipáció. Lehetővé teszi, hogy képesek legyünk a múlt tárgyait, jelenségeit megőrizni a tudatunkban, és újrálátva, -hallva, -érezve azokat, felismerni vagy csupán az emlékképekre (engramokra) támaszkodva előhívni azokat. Az emlékképek bevéődése egy tanulási folyamat eredménye, azonban sikeressége nemcsak a tanulási folyamattól (az ismétlések számától), hanem számos egyéb tényezőtől, például az általános és idegrendszeri állapotunktól, egyéni sajátosságainktól (motiváció, érzelmi hangulat, akarati tényezők stb.), előzetes ismereteinktől is függ. Az együttes érzékszervi hatások elősegíthetik a hatékonyságának növekedését. A bevéődés (kódolás) után az emlékezés következő folyamata a tárolás. Hagyományosan az információ átmeneti tárolására szolgáló rövid távú és a gyakorlatilag korlátlan időkapacitással rendelkező hosszú távú emlékezetet (tárolást) különböztethetjük meg egymástól. A folyamat végső állomása az előhívás (reprodukción), amely felismerésre és felidézésre osztható. A felismerés korábbi megnyilvánulás, mint a felidezés, hiszen az észleléssel egységben jelentkezik. A felismerés és a felidezés emlékképek, emlékýnyomok segítségével jön létre, ami a múltbeli tapasztalataink, észleléseink visszamaradt nyomai, és annyifélék lehetnek, ahányfélék az észleléseink.

A felejtés elméleti magyarázatai három csoportba sorolhatóak. Az első csoportba tartozó elméletek az engramok elhalványulását tekintik elsődleges oknak, legfontosabb kísérleti módszerük a tanulást követő aktív és inaktív állapotok összehasonlítása. A második csoportba az úgynevezett interferencia-elméletek tartoznak, amelyek a tanulást követő új információk elsajátításának zavaró hatását hangsúlyozzák. Végül a harmadik csoport, az úgynevezett gátlási elméletek az emlékezési helyzetben megjelenő, de a cél szempontjából irreleváns emlékek kiszorításáért felelős gátlórendszer működésének mellékhatásaként értelmezik a felejtést. A felejtés másik lehetséges felosztási rendszere szerint megkülönböztethetünk nyomfüggő (*trace-dependent*) és jelzőinger függő (*cue-dependent*) felejtést.²⁷ Előbbi esetben az emlékýnyom vész el, míg utóbbi során az emlékýnyom sértetlen, csupán a megváltozott kognitív rendszer számára elérhetetlen. A kutatók azonban egyetértenek abban, hogy a felejtésben fontos szerep jut az érzelmeknek is. Már Freud leírta, hogy az emberi agy képes arra, hogy a rossz emlékeket blokkolja, törölje, mivel az emberre jelentős hatást gyakorolnak a memóriája legmélyén rejtőző események, emlékek. Az elmúlt években ezt a hipotézist modern kutatási eredmények is megerősítették.²⁸

²⁷ Tulving (1974) 74–82.

²⁸ Anderson–Ochsner–Kuhl–Cooper–Robertson–Gabrieli–Glover–Gabrieli (2004) 232–235.

Képzelt és gondolkodás

A képzeleti tevékenység a valóság egyedi feldolgozását jelenti. Az emlékezetben őrzött, korábban összegyűjtött tapasztalatokat, élményeket, az agy sajátos módon újrendezi.²⁹ A képzeleti képek tehát nem mások, mint „központilag kiváltott érzékek”. Alapvető működési formáját tekintve megkülönböztethetünk produktív és reprodukív képzeletet. Előbbi teljesen új, önálló képzeleti képet jelent, míg az utóbbi során képzeletünk újraalkotja azt, amit már mások elképzelték. Ez természetesen csak eltérésekkel, egyéni értelmezésekkel lehetséges. A témánk szempontjából kiemelt jelentőséggel bír, hogy intenzív emocionális élmények élénk képzeleti történéseket válthatnak ki.

A gondolkodás az ember megismerőtevékenységének legmagasabb foka, amely a meglévő tapasztalatok alapján, közvetett úton, új és általánosítható ismeretek megszerzését teszi lehetővé. Olyan mentális reprezentációkon végrehajtott szisztematikus művelet, amelynek egy jelentős része tudatosul, és általában meghatározott cél érdekében történik.³⁰ A gondolkodás szoros kölcsönhatásban van a nyelvvel és a beszéddel. Különböző fajtái (asszociatív, megértő, logikai, problémamegoldó stb.) ismertek, folyamatára és fázisaira számos elmélet született. A gondolkodás során mikrostrukturált műveleteket használunk. Ezek a következők:³¹

- a) *Analízis*: az egész részekre bontása.
- b) *Szintézis*: a részeket rakjuk össze egésszé.
- c) *Kiemelés (absztrahálás)*: egy egész tárgy valamely tulajdonságának kiemelése, amely nem egész, önálló rész.
- d) *Összehasonlítás*: azonosság, különbözőség felismerése.
- e) *Kiegészítés*: egy tárgy meghatározott relációja alapján a relációnak megfelelő másik tárgy, vagy jelenség megtalálása.
- f) *Általánosítás*: konkrét alkathoz általános adatok megtalálása.
- g) *Konkretizálás*: az általánoshoz az alárendelt adatok megtalálása.
- h) *Rendezés*: valamely szempont szerinti válogatás, kiválasztás.

Intuíció

A pszichológiában azokat a gondolatokat vagy impulzusokat hívjuk intuíciónak, amelyek egy helyzetben spontán és gyorsan jutnak a tudatunkba. Intuíciónk részben velünk született tudáson, részben pedig az életből vett tapasztalatokon alapszanak. Egy általánosan elfogadott álláspont szerint *tacit* tudásunk az a forrás, amelyből intuíciónk leginkább meríteni tud. A *tacit* tudás fogalom első használója Polányi volt.³² Fontos jellemzője az implicit jelleg, szemben az explicit tudással, amelyet szavakban is meg tudunk fogalmazni. Intuíciónk egyszerre egy feltáratlan potenciál és egyben tévedéseink

²⁹ József (2009)

³⁰ Oláh (2006) 296–298.

³¹ Estefánné Varga–Dávid–Hatvani–Héjja–Nagy–Taskó (2011)

³² Polányi (1958)

forrása is. A probléma abból adódik, hogy a megérzésünk helyességében való hitünk nem feltétlenül jár együtt azok tényleges helyességével. Gyakran a tapasztalatok száma sem óv meg bennünket attól, hogy magabiztosan téves ítéleteket hozzunk.³³

A tanúvallomások megbízhatósága

A tanúvallomás az egyik legfontosabb és leggyakoribb bizonyítási eszköz. Tekintettel arra, hogy a tanú úgynevezett személyi jellegű adatforrás, ezért nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a tényekhez nem közvetlenül, hanem a tanú szubjektumának közvetítésével juthatunk hozzá, ez pedig mind a felderítés, mind a bizonyítás szempontjából pozitív és negatív hatású is lehet.³⁴ A kihallgatási taktikákban sűrűn találkozhatunk olyan utalásokkal, amelyek a pszichológia szerepét hangsúlyozzák, ezek elsősorban a kihallgatók egyéni tapasztalataiból erednek vagy olyanokéból, akik önképzésüknek köszönhetően tettek szert ezekre az ismeretekre.³⁵ A kihallgatás során ma már vitathatatlan és egyre jelentősebb a pszichológia szerepe, amelynek ismerete a nyomozóhatóság tagjai számára elengedhetetlen, a haszna pedig kétségbevonhatatlan. Mindezek mellett a gyanúsítottak válaszadási stratégiájának a megismerése is fontos körülmény, az elkövetők kiismerése és jövőbeli cselekményeik feltárása szempontjából.³⁶ Tanúk esetében a legfőbb kérdés annak eldöntése, hogy a tanú együttműködik-e az eljáró hatósággal, illetőleg bírósággal. Igenlő esetben a kihallgatás kezdetén minden esetben fel kell deríteni a tanúnak az eljáráshoz való viszonyát, amelynek nemcsak a vallomás megtagadása tekintetében van jelentősége, hanem a vallomás szavahihetősége és valósgátartalma vonatkozásában is. Együttműködés esetén lehetőségünk van a tanúkat tipizálni. Kriminálpszichológiai szempontból a tanúkat osztályozhatjuk a vallomástétel során tapasztalt viselkedés-, illetőleg személyiségjegyeik, pszichikai tulajdonságaik alapján is. Előbbi szerint megkülönböztethetünk például fecsegő, szűkszavú, félnék, szónokló és beteg tanút, míg személyiségjegyek alapján különbség tehető nyugodt és nyugtalan, gyenge és erős akaratú, valamint makacs tanú között.³⁷

A kriminálpszichológia számos figyelemreméltó kísérleteket végzett, amelyek kiindulópontot képezhetnek az eddigi kutatási eredmények megismeréséhez, alkalmazásához, és felhasználásához a bizonyítási eljárásban. A vallomásokkal kapcsolatos pszichológiai kísérletek hatása az lett, hogy egyre inkább megerősödött az a vélemény, hogy a tárgyi bizonyítékok sokkal fontosabbak, pontosabbak és megbízhatóbbak, mint a személyi jellegű bizonyítékok, és a bizonyítékok királynője így már korántsem a beismerő vallomás. Még a beismerő vallomást tevő terhelteknél is fennállhat a kétely, ami annak el nem fogadásához vezethet, hiszen ártatlan emberek is köztudottan sokszor tesznek beismerő vallomást. Ezzel a témával foglalkozó kutatások még viszonylag kor-

³³ Aczél (2010)

³⁴ Anti-Barta-Bócz-Krispán-Lakatos-Romasz (2004) 211.

³⁵ Bócz (2013) 65–74.

³⁶ Sági (2015) 175–182.

³⁷ Liziczay (2007) 6.

látozott számban ismertek, de egyre többet tudunk arról, hogy milyen pszichológiai és szociális eszközökkel lehet erre például a gyanúsítottakat rávenni.³⁸ A szuggesztió-nak a vallomások valóságtartalmára gyakorolt kiemelkedő szerepéről már Münsterberg is megemlékezett.³⁹ Mindazonáltal úgy véljük, hogy megfelelő kontroll mellett, a szükséges pszichológiai ismeretek birtokában, adott esetben pedig pszichológus, vagy igazságügyi pszichológus szakértő segítségével a tanúvallomások hatékonyan segíthetik a bizonyítást.

A tanúvallomás értékelésénél két fogalom játszik döntő szerepet: a hitelt érdemlőség és a szavahihetőség. Ezek tisztázása érdekében a tanúkihallgatás alkalmával mindenképpen ki kell deríteni, hogy a tanú miként jutott az elmondottak birtokába: közvetlenül tapasztalta vagy közvetett módon szerezte az adott információt. Ezeknek a körülményeknek a vizsgálata alapján jutunk ugyanis abba a helyzetbe, hogy a tanú által elmondottak hitelt érdemlősége, valamint a tanú szavahihetőségének tárgyában állást foglaljunk. Ezen két tényező együttes értékelése alapján határozhatjuk meg a bizonyítékok bizonyító erejét. A tanúvallomás ellenőrzésének elsődleges mércéje a tartalmi koherencia, valamint a már rendelkezésre álló egyéb adatokhoz való viszonya.⁴⁰ Koherens, igaz vallomás esetén a tanúnak vizuális, lokalizációs, taktilis (tapintásos), olfaktórius (szaglási) és auditív (hallási) élményei is vannak. Ezek közül néhány akár részletekbe menő. Ha a tanú igazat beszél, ezekhez a saját élményekhez nyúl vissza, ha viszont nem, sémákat használ.

Fontos annak belátása is, hogy ami objektíve hamis, szubjektíve lehet igaz.⁴¹ A tanú tehát meg lehet győződve igazáról, noha téved. Ez adódhat a figyelem vagy a megismerés zavarából, de elképzelhető, hogy csak rossz, alkalmatlan helyről látta az eseményeket, amelyek így másmilyennek tünnek, mint valójában voltak. Emellett a pszichológiában az úgynevezett forgatókönyv-elmélet szolgálhat annak magyarázatára, miként lehetséges, hogy összefüggő vallomásokat adnak a tanúk az olyan eseményekről, amit teljes egészében nem látnak. Az elmélet szerint az ismereteink egy része olyan helyzetek köré szerveződik, amelyekben rutintevékenységet folytatunk. Ilyen cselekvésnek minősül például: az étkezés, a buszon utazás, a bevásárlás, az öltözködés stb. Egy forgatókönyvben vannak állandó szerepek, állandó kellékek, ahol az egyik akció előkészíti a következőt.⁴² Ez már ismét a kognitív pszichológia territórium. Itt pedig meg kell emlékeznünk az úgynevezett kognitív előítéletekről (*cognitive bias*). A pszichológia számos ilyen ismeret (empátia, kontraszthatás, fókuszthatás stb.). Talán legismertebb közülük az akaratlan vakság, amely a „láthatatlan gorilla” kísérlet⁴³ révén kapott nagy publicitást. A kísérlet során az alanyok azt a feladatot kapták, hogy számolják meg egy videofelvételen látható kosárlabdapasszok mennyiségét. Miközben feszülten figyelték

³⁸ Elek (2006)

³⁹ Münsterberg (1908)

⁴⁰ Katona (1990) 105.

⁴¹ Ludewig–Tavor–Baumer (2011) 1415–1435.

⁴² Bower–Black–Turner (1992) 148–203.

⁴³ Chabris–Simons (2011) 16–18.

és számolták az átadások számát, egy gorillajelmezes lány jött be a játéktérre, megdöngötte a mellkasát, majd kiment. A kísérleti személyek csaknem fele nem vette észre a gorillát! A jelenség magyarázata lehet, hogy nem várt dolgokra nem figyelünk oda, azaz sztereotípiákban gondolkodunk. A bűnügyi munka során is előfordulhatnak ilyen kognitív hibák és torzulások. Ilyen például, hogy sémákban gondolkodunk, a heurisztikában és az intuíciónkban való túlzott hit, vagy az úgynevezett megerősítési torzítás, amikor ha többen gondoljuk ugyanazt, akkor el is hisszük, hogy az a helyes.⁴⁴ Az utóbbi időben számos új kihallgatás taktikai módszertan (PEACE, SAI) született. Angol dektívek például kidolgoztak egy 9 lépésből álló interjútechnikát, amellyel tapasztalataink szerint csökkenteni lehet a kognitív hibákat.⁴⁵ Az egyes lépések kezdőbetűiből COMPACTED (Egységes) névre keresztelték el a módszerüket. Ezek a lépések:

Cognitive load – kognitív, lassú, felügyelt haladás jegyzetekkel,

Open question – nyitott végű kérdések,

Mindset – kognitív gondolkodásmód. Ügyelni a torzulásokra mind a rendőri, mind pedig a kihallgatotti oldalon,

Planning – megelőző tervezés,

Advisor – nagy és komplex eseteknél tanácsadó jelenléte,

Co-interviewer – segítőtárs a kihallgatásban,

Temporal – a kérdéseket időpontokra, részletekre fókuszálni. Hagyni az alanyt beszélni,

Emotional – az alany emocionális helyzetére, állapotára irányított kérdések,

Detail – elmélyülni a részletekben.

Végül a fejezetet Blaise Pascal 300 évvel ezelőtt írt soraival záránk: „Az embernek az igazság felderítése során 3 feladata van: Ha keresi, megtalálni. Ha birtokolja, bizonyítani. Ha pedig ellenőrzi, a hamistól megkülönböztetni.”⁴⁶

A szimulációs kísérlet alaphipotézisei

Miután a fentebbi tényanyagot ismertettük, a kutatás alaphipotéziseit vennénk végig. Úgy véljük, hogy a rendelkezésre álló és részletezett szakirodalom bemutatása, a fogalmak tisztázása szükséges megelőző kellék volt az alaphipotéziseinkben leírtak pontos megértéséhez.

(a) Bízunk abban, hogy a kb. 1,5 perces időtartamú, a mindennapi eseménysorokból jól kiemelkedő baleseti szituáció alkalmas médiuma lehet a „szemtanúk” figyelme felkeltésének. A történetek *érzékelésére* tehát az objektív feltételek ezzel a már bevált kísérleti módszerrel adottak lehetnek. A rövid idő alatt megjelenő, váltakozó irányú, nagy mennyiségű (látási és hallási) információ ugyanakkor megosztja a kísérleti

⁴⁴ Rossmo (2009) 55–142.

⁴⁵ McLean–Roach (2012)

⁴⁶ Walder–Hansjakob (2012) 8.

alanyok figyelmét. Ez azonban a hasonló, valós szituációkban is így van, ezzel tehát nem „steril, laboratóriumi”, hanem a realitáshoz közeli eredmények várhatók. Mivel a hallgatók magát a balesetet nem látják (hiszen ilyen nem is történik), így az ilyenkor a szemtanúkban szükségszerűen megjelenő – az észlelést befolyásoló – stressz, adrenalin-többlet nyilván nincs jelen. Úgy véltük viszont, hogy a stressz valamilyen formában biztos bennük van, hiszen a hallgatókkal mindez a reggeli sorakozó alatt történt, és a kíváncsi odafigyelésükkel fegyvelemsértést kellett elkövetniük.

(b) Számítottunk rá, hogy többen lesznek, akik az alapkiképzés során kialakuló „vak szabálykövetés” miatt nem mernek majd a *mögöttük* játszódó történetekre odafigyelni. Ez a helyzet azonban növeli majd bennük a szorongást és azokról a történetekről is lemaradnak, amik közvetlenül *előttük* zajlanak.

(c) A valós helyzetekből merített információink alapján úgy véltük, hogy azokat a hallgatókat, akik szinte semmit nem láttak az eseményekből, a kérdőív pontos információkat követelő kérdései egyre inkább frusztrálni fogják (annak ellenére, hogy mindegyiknél lehetőség volt a „nem tudom” válaszra) és előbb-utóbb tippelésbe, vagy következtetés alapú válaszadásba kezdenek.

(d) Arra számítottunk, hogy a tanúk több információt tudnak majd adni a sértett-ről, mint az gépkocsi utasairól, és többet a személyekről, mint a gépkocsiról.

(e) Arra is számítottunk, hogy az ilyen helyzetekben szükségszerűen megjelenő csőllátás és vakukatás miatt a részleteket illetően kevés helyes választ fogunk kapni és az akaratlan vakság miatt pedig a tisztjelöltek jelentős része nem fogja érzékelni a mentős ruhában végigsétáló férfi jelenlétét.

(f) Feltevésünk szerint a „szorongatott” helyzetben lévő hallgatók, akik próbálnak az eseményekre valamilyen módon odafigyelni (de nem mernek feltétlen hosszasan odanézni) nagy számban érzékelik majd a *mögöttük* lévő gépkocsiban hangosan szóló zenét.

(g) A csak oldalról látott, viszonylag ritka autótípust illetően kevés helyes válaszra számítottunk.

(h) Azt vártuk, hogy a hallgatók *mögött* zajló események miatti kényszerű forgolódás sorozatos oldaltévesztésekhez fog vezetni.

(i) A térbeli lokalizációt igénylő kérdések esetén szintén kevés helyes választ vártunk, ugyanakkor nagyszámú határozott jelölésre számítottunk.

(j) A forgatókönyvben elhelyezett személycserék (ablakból kikiabáló férfi vs. hallgatók előtt elsétáló férfi; az autót a balesetkor vezető vs. azt követően vezető férfi) észlelését illetően úgy gondoltuk, hogy a hallgatók szintén sok rossz választ fognak adni, mivel a részleteket illetően nem lesz elég tárolt adatuk.

Összefoglalva, hasonló kísérletek tapasztalatai alapján úgy véltük, hogy átlagosan csak kevés pontos és használható információt fogunk tudni visszanyerni. Ezzel viszont hüen tudjuk majd reprezentálni azt, hogy

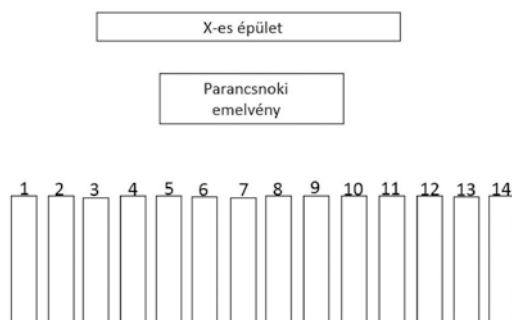
1. milyen információéhség van a hatóságnál egy hasonló közúti balesetet követő nyomozásnál, és ezzel ellentétben mennyire csekély és kétes értékű információ szerezhető be a „szemtanúktól”, illetve

2. milyen nehéz helyzetben van a szemtanú, amikor váratlanul egy ilyen szituációba csöppen, hiszen stresszes körülmények között, megosztott figyelem mellett kellene rengeteg információ közül elraktározni azokat, amelyek egy későbbi nyomozás számára fontosak.

Kísérleti eredmények

A kérdőív kérdéseit, az azokra adott válaszokat külön-külön ismertetjük, képen ábrázolva a valós helyzetet, kördiagramon pedig megjelenítve az adott válaszok megoszlását.

1. Kérjük, mielőtt a kérdőív kitöltésébe kezdene, jelölje X-szel a sorakozó alkalmával az alakulótéren a szakaszának a helyét.

3. ábra: Az 1. kérdésre adott válaszok megoszlása

A kérdést eredetileg annak megállapítására szántuk, hogy ellenőrizni tudjuk, hogy adott szakasz honnan, mennyit láthatott az eseményekből. A 14 szakasz helyét tég-

lalappal jelöltük. Aztán tettünk bele egy kis csavart, ugyanis a téglalapokat megszámoztuk 1–14-ig, amely számozás nem egyezett a tényleges szakaszszámokkal. Itt tehát a hallgató vagy helyesen válaszolt és nem vette figyelembe a téglalapok feletti számokat, vagy hagyta magát a számok által befolyásolni és teljesen más térbeli lokalizációt adott meg. A kérdőívek tanúsága szerint a hallgatók harmada nem foglalkozott a térkép geográfiai adataival és a könnyebb (de rossz) megoldás alapján a számozást vette figyelembe.

2. Kérjük, jelölje választát a válasz betűjelének bekarikázásával!

A mai sorakozó alatt, a mögöttünk lévő útszakaszon történt eseményeket:

- A) láttam
- B) magát az eseményeket nem, csak az utána történeteket láttam
- C) részben volt alkalmam megfigyelni, mert:

4. ábra: A 2. kérdésre adott válaszok megoszlása

A hallgatók közül senki sem jelölte, hogy látta a balesetet (hiszen nem is láthatta), kétharmaduk úgy nyilatkozott viszont, hogy az azt követő eseményeknek szemtanúja volt. Csupán egyharmad volt óvatosabb, és jelezte, hogy csak részben volt alkalma megfigyelni a történeteket.

3. Kérjük, jelölje választát a válasz betűjének bekarikázásával!

A következőket **láttam** (nem láttam, de a történetből a következőkre következtetek):

- A) egy autó érkezett a sorompó felől a campus irányába és elütött egy nőt
- B) egy autó érkezett a campus irányából a sorompó felé és elütött egy nőt
- C) egy autó érkezett a sorompó felől a campus irányába és elütött egy férfit
- D) egy autó érkezett a campus irányából a sorompó felé és elütött egy férfit
- E) más történt, éspedig:
- F) nem tudom mi történhetett

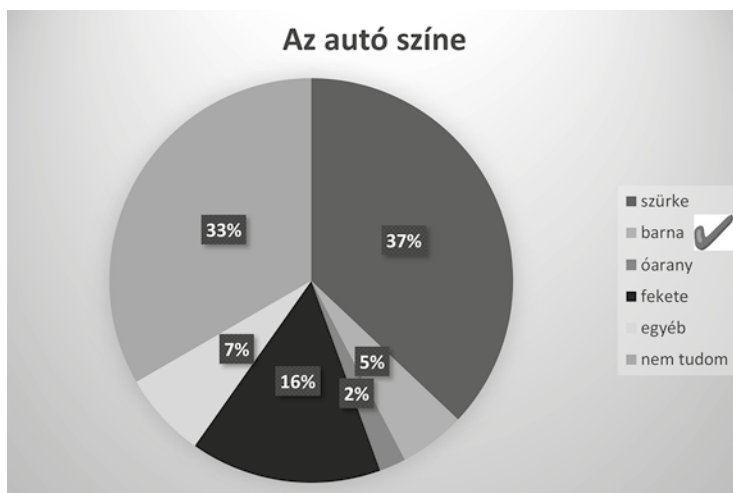

5–6. ábra: A valós helyzet és a kérdésre adott válaszok megoszlása

A hallgatók túlnyomó többsége tehát jól érzékelt az események főbb vonalait.

4. Az autó **színe**:

- A) szürke B) barna C) fekete D) óarany E) nem tudom
F) egyéb, éspedig:

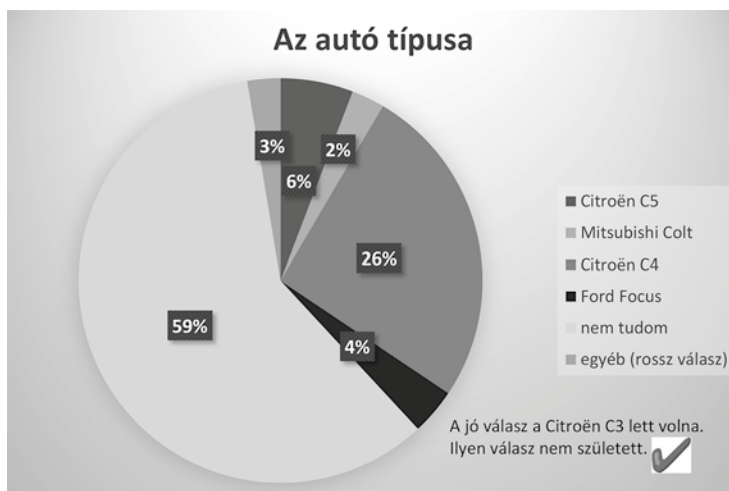

7–8. ábra: A valós helyzet és a kérdésre adott válaszok megoszlása

Meglepődtünk azon, hogy csak a válaszadók 5%-a emlékezett helyesen a gépkocsi színeére, azon pedig különösen, hogy több mint egyharmaduk a szürke színt jelölte meg. Felmerült bennünk, hogy ezt a színválasztást akár a „lényegtelen, szürke, háttér jelentősége” okozhatta, vagy akár az is, hogy a szürke az egyik leggyakoribb szín a gépkocsik között (vagyis tippeltek).

5. Az autó **típusa**:

- A) Citroen C5 B) Mitsubishi Colt C) Citroen C4 D) Ford Focus
E) nem tudom F) egyéb, éspedig:

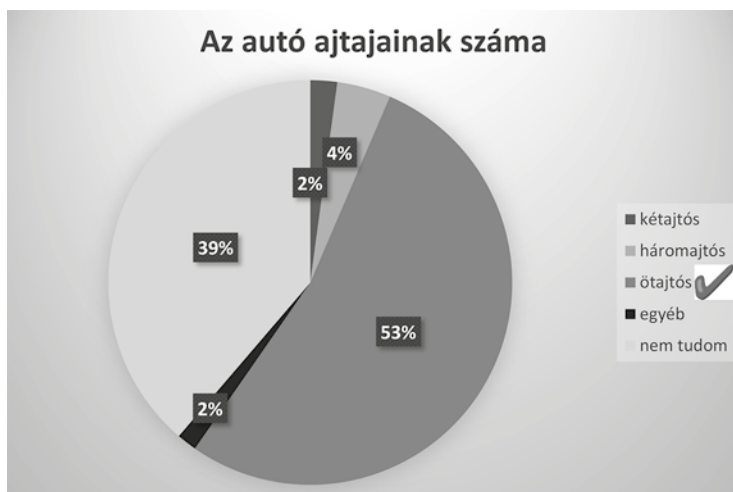

9–10. ábra: A valós helyzet és a kérdésre adott válaszok megoszlása

A kérdésre megadott választási lehetőségek között nem szerepelt a helyes válasz, azt a hallgatóknak kellett volna beírni. Ez azért is nehezítette a helyzetüket, mert egyébként is egy viszonylag ritka típust választottunk. Helyes válasz nem született, viszont a tisztjelöltek 40%-a konkrét választ adott. Ezzel felhívnánk a figyelmet bizonyos kérdésekre adott válaszok kapcsán a megelőző ismeretek fontosságára, valamint arra is, hogy a kérdésfeltevés nagymértékben befolyásolhatja a válaszadást.

6. Az autó **ajtóinak** száma:

- A) kétajtós B) háromajtós C) ötajtós D) egyéb: E) nem tudom

11–12. ábra: A valós helyzet és a kérdésre adott válaszok megoszlása

Erre a kérdésre a hallgatók több mint fele adott helyes választ, ami jelzi, hogy jóval könnyebb kérdésnek ítélték meg, mint az autó színének, vagy akár típusának megjelölését.

7. Kérjük, válassza ki, látható-e **ugyanazon** felvételen az eseménykor Ön által látott gépkocsi és annak vezetője? Karikázza válaszának megfelelő betűjelet!

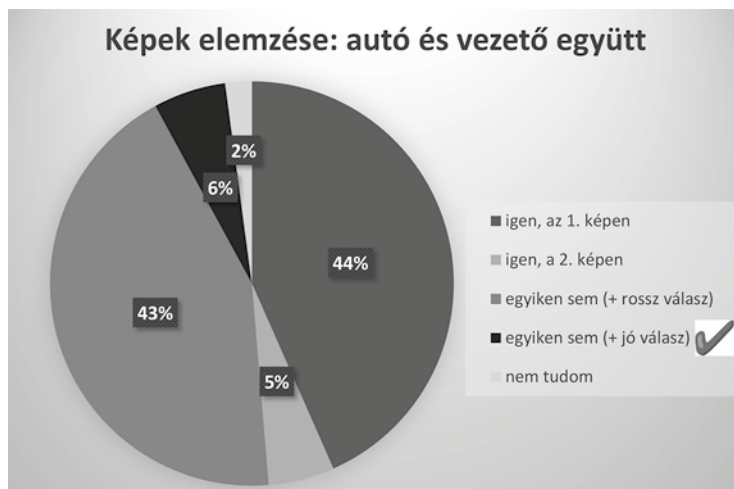

1.

2.

- A) igen az 1. képen
- B) igen a 2. képen
- C) egyikén sem mert:

13–14. ábra: A 7. kérdésre adott válaszok megoszlása

A feladat azért volt nehéz, mert mindkét képen hasonló alkatú férfi és hasonló autó látszik. A helyes válasz ugyanakkor a C) volt, mert a szimulációban szereplő autó az 1. képen, míg a férfi a 2. képen látható.

A hallgatók 44%-a az első képet jelölte meg helyesnek, ahol csupán az eseménykor használt gépkocsi látható. Ezzel ellentétben csak 5%-uk gondolta úgy, hogy a 2. kép a jó válasz, ahol pedig a tényleges autóvezető látható egy másik, a történetünkben nem szereplő gépjármű mellett. Ez arra az érdekes következtetésre adhat okot, hogy a hallgatók jobban meg tudták figyelni az autót, mint annak vezetőjét. Kérdésként merült fel bennünk ugyanakkor, hogy ezek a tisztjelöltek, valamint azok, akik helyes választ adtak (6%) miért nem ellenőrizték le korábbi válaszaikat, ahol rossz színt, típust és esetleg rossz autó ajtószámot adtak meg? (Ilyen javításra utaló jelet legalábbis nem találtunk.) A válaszok megoszlása arra is felhívja a figyelmet, hogy ha a tanúk esetleg téves meghatározását adják egy dolognak (például az autó típusa), mert emlékezetükben a dolog képe és megnevezése nem azonos, abban az esetben, ha bemutatják nekik a dolgot (például a gépkocsit, vagy arról akár csak egy képet), reális esély lehet arra, hogy tévedésüket korigálják.

8. Kérjük jelölje válaszát az egyes sorokon belül, válasza betűjelének bekarikázásával!

Az autón az eseménykor a következőre figyeltem fel:

A) Össze volt törve az eleje:	a) igen	b) nem	c) nem tudom
B) Taxi lehetett:	a) igen	b) nem	c) nem tudom
C) Volt rajta egy kék villogó:	a) igen	b) nem	c) nem tudom
D) Jobbkormányos autó volt:	a) igen	b) nem	c) nem tudom
E) Éppen eladó lehet:	a) igen	b) nem	c) nem tudom
F) Az autóban szólt a zene:	a) igen	b) nem	c) nem tudom
G) Az autó adott hangjelzést:	a) igen	b) nem	c) nem tudom

15–16. ábra: A valós helyzetet ábrázoló képek

17. ábra: A kérdésekre adott válaszok megoszlása

11 hallgató vélte úgy (következtette ki), hogy (mivel ütközés volt) az autó eleje össze lehetett törve (pedig nem volt). A képzettársítás nem ritka jelenség a kihallgatások során, főleg azon alkalmakkor, amikor a tanú „kényszeresen” igyekszik a hatóság munkáját segíteni. Közel ugyanennyien (10 fő) jelölte meg azt, hogy jobbkormányos autó volt. Ez azért is érdekes, mert ha az is lett volna, a hallgatók gyakorlatilag ezt az alakulótérrel nem láthatták, csupán a kormány bal oldali hiányából következtethették (volna) ki. Itt azonban valószínűbb az, hogy jobb-bal tévesztésről volt szó. A taxijelzést csupán alig 20%-uk látta, az eladó feliratot pedig még kevesebben. Ezek talán már olyan apró részletek, amelyekre nem figyelnek fel hasonló esetekben a szemtanúk. Elenyésző számban vélték úgy, hogy az autón volt kék villogó (2 fő), és azt is, hogy a kocs hangjelzést adott (3 fő). A többiek ezekre a kérdésekre jól válaszoltak. Előzetes hipotéziseink fényében meglepődtünk viszont azon, hogy csupán 50 hallgató hallotta, hogy az autóban szólt a zene. Ez tehát, amellet, hogy megerősíti, hogy a vizuális inger az erősebb, azt is igazolni látszik, hogy az egyén szorult, szorongásos helyzetében a percepció több lehetősége is beszűkül. Azaz olyan esetben, ha nem látom a „veszélyt”, a hallásom nem élesedik, hanem a szorongás miatt inkább tompul.

9. A balesetkor:

- A) Az autót egy testes, csaknem kopasz férfi vezette, ruházata: kék farmer, zöld felső.
- B) Az autót egy testes, csaknem kopasz férfi vezette, ruházat: kék farmer, piros felső.
- C) Az autót egy vékony, rövid hajú férfi vezette, ruházat: kék farmer, zöld felső.
- D) Az autót egy vékony, rövid hajú férfi vezette, ruházat: kék farmer, piros felső.
- E) Más vezette, és pedig (testalkat, haj, ruházat):
- F) Nem tudom ki vezette, mert:

18–19. ábra: A valós helyzetet ábrázoló képek

20. ábra: A kérdésekre adott válaszok megoszlása

Meglepő, hogy csupán 13% adott helyes választ erre az egyszerűnek tűnő kérdésre.

10. Az elütött személy ruházata az eseménykor:

- A) rózsaszín póló, fehér nadrág, fehér oldaltáska
- B) piros ing, kék farmer, fekete oldaltáska
- C) khaki kockás felső, kék farmer, mintás oldaltáska
- D) egyéb, éspedig:

21–22. ábra: A valós helyzet és a kérdésre adott válaszok megoszlása

A kísérletben részt vevő személyek közel 50%-a nem tudott választ adni a kérdésre, helyesen válaszolók aránya pedig 29% volt. Ez több mint kétszer annyi viszont, mint a vezető esetében, ami arra hívja fel a figyelmet, hogy a tanúk a sértettet jóval nagyobb figyelemmel követték nyomon, mint az egyéb szereplőket.

11. Az elütött személy:

- A) elesett, a gépkocsi bal elejénél volt, feje tőlünk távolabb
- B) elesett, a gépkocsi jobb elejénél volt, feje tőlünk távolabb
- C) elesett, a gépkocsi jobb elejénél volt, feje hozzánk közelebb
- D) elesett, a gépkocsi bal elejénél volt, feje hozzánk közelebb
- E) elesett, a gépkocsi mögött volt, feje hozzánk közelebb
- F) elesett, a gépkocsi mögött volt, feje tőlünk távolabb
- G) nem esett el

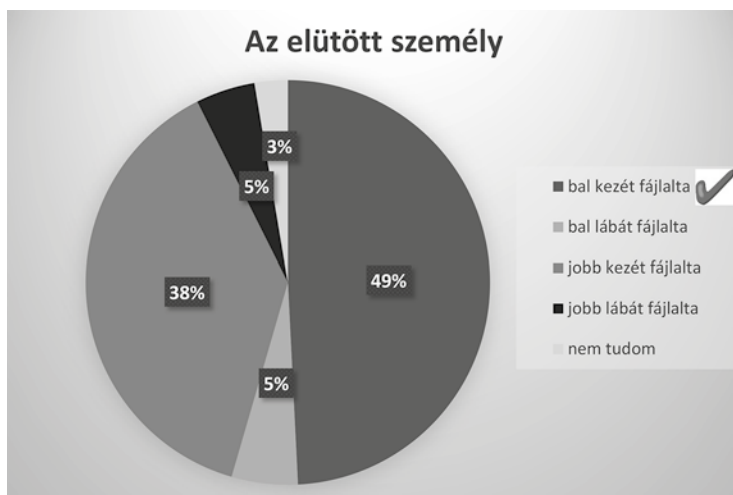

23–24. ábra: A valós helyzet és a kérdésre adott válaszok megoszlása

A hallgatók több mint 40%-a észlelte az elesést és jól helyezte el az elesés után a sérteztet. Oldaltévesztés 16%-ban fordult elő.

12. Az elütött személy:

- A) bal kezét fájlalta B) bal lábát fájlalta C) jobb kezét fájlalta
D) jobb lábát fájlalta E) nem tapasztaltam ilyet.

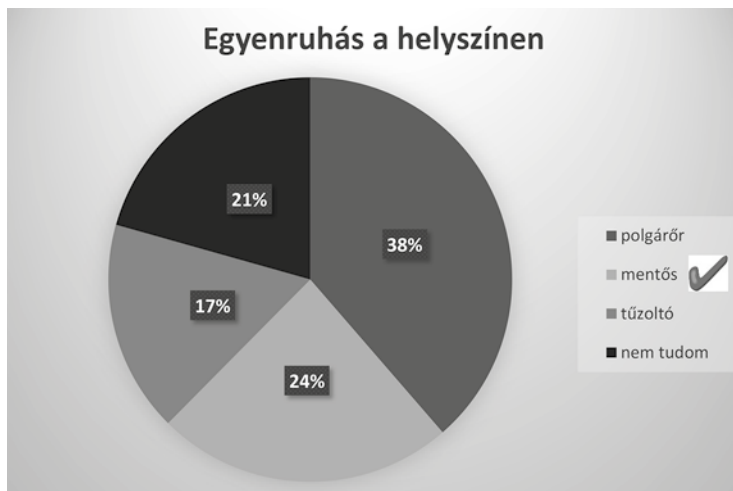

25–26. ábra: A valós helyzet és a kérdésre adott válaszok megoszlása

A hallgatók csaknem fele helyes választ adott, ami a sérülte irányuló nagy figyelmet jelezheti. Ugyanakkor az oldaltévesztés itt is magas volt (38%).

13. Karikázza be, az esemény helyszínén vagy annak környezetében kire lett figyelmes?

- A) egyenruhás polgárőr
- B) egyenruhás mentős
- C) egyenruhás tűzoltó
- D) nem tudom

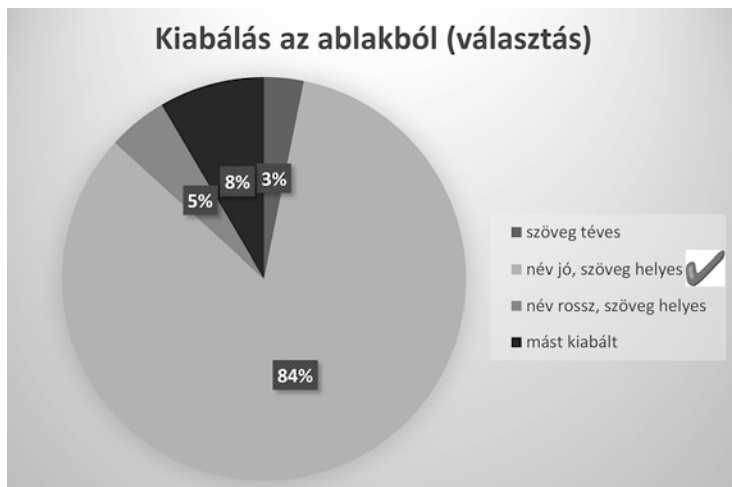

27–28. ábra: A valós helyzet és a kérdésre adott válaszok megoszlása

A hallgatóknak csak 24%-a látta a helyszínen átsétáló, piros mentős ruhás férfit. A magas szám a polgárőrre vonatkozóan, feltehetően a véletlenül megjelenő civil személy okozhatta.

14. Az alakulótérnél lévő, a sorakozóval szemben lévő X-es épület egyik ablakából egy személy kikiáltott az eseményt követően. Azt kiáltotta, hogy

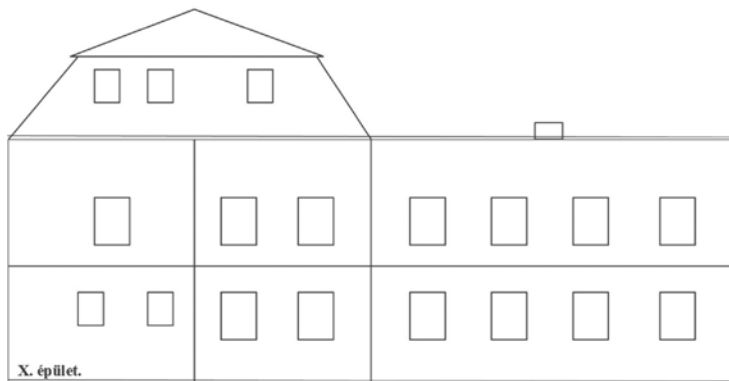
- A) „Mit csinál ember! Nem igaz, elütött valakit!”
- B) „Hé Laci, mindig úgy hajtasz, mint aki nem normális!”
- C) „Hé Kori, mindig úgy hajtatsz, mint aki nem normális!”
- D) Mást kiabált, éspedig:
- E) Nem hallottam.

29–30. ábra: A valós helyzet és a kérdésre adott válaszok megoszlása

A hallgatók, a velük szemben lévő ablakból kikiabáló férfi által elmondottakra igen nagy számban (84%) jól emlékeztek.

15. Kérem, jelölje meg, hogy melyik ablakból kiabált ez a személy:

31. ábra: A kérdésre adott válaszok megoszlása

A X. számú épület három sorban elhelyezkedő ablakai közül kiválasztani azt, amelyikből az előző személy kikiabált, már nagy falatnak bizonyult a kísérletben részt vevő személyeknek. Csupán 23%-uk tudott erre a kérdésre helyesen válaszolni. Csak feltételezni tudjuk, hogy ha a helyszínen, az épület előtt kapták volna ezt a kérdést, ennél jóval többen tudtak volna jó választ adni, azaz az ablakot megmutatni.

16. Ez a személy a következőképpen nézett ki:

- A) szemüveges férfi, fekete színű feliratos pólóban
- B) szemüveget nem viselő férfi, fekete színű feliratos pólóban
- C) szemüveget nem viselő férfi, fehér egyszínű pólóban
- D) szemüveges férfi, fekete egyszínű pólóban
- E) egyéb, éspedig:

32–33. ábra: A valós helyzet és a kérdésre adott válaszok megoszlása

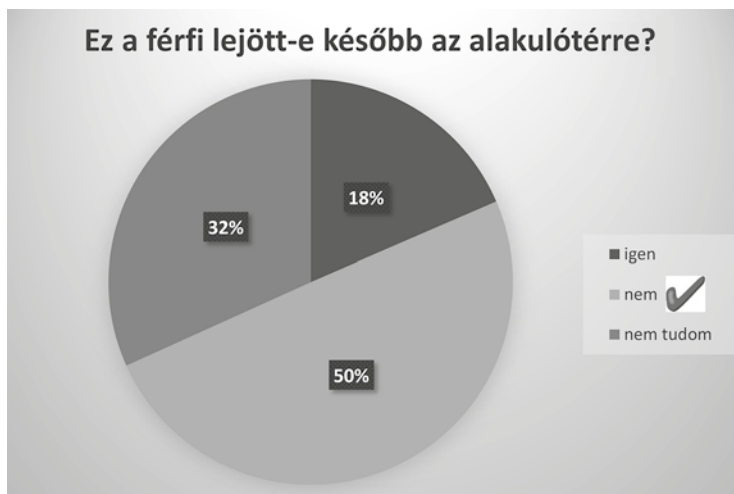
A válaszadók nem egészen negyede adott helyes választ erre a kérdésre, ami igen alacsony szám ahhoz képest, hogy a férfi előttük volt, jól láthatták és erőteljes orgánumával fel is hívta magára a figyelmet. A helyes válaszok alacsony arányának oka lehet a figyelem megosztottsága, valamint az, hogy aki figyelt is rá, csak az általa kiabáltakra koncentrált.

17. Ez a személy utána még lejött az alakulótérre:

A) igen

B) nem

C) nem tudom

34–35. ábra: A valós helyzet és a kérdésre adott válaszok megoszlása

Ez is egy személycserés feladat volt. Az a férfi, aki – ugyanabban a pólóban, amelyikben a szemüveges férfi kikiabált az ablakon – lejött az alakulótérre nem az volt, mint aki kikiabált. És szemüveget sem viselt. Ezt a hallgatók 50%-a vette észre. Ez sem magas arány ahhoz képest, hogy mindez közvetlenül előttük történt. A kérdés megoldása vélhetően abban rejlik, hogy a „veszély” elmúltával hétköznapi dolgokra, apró részletekre már nem figyelünk.

Elemzés

Az életünk folyamán hihetetlen mennyiségű információval találkozunk. Ezek egy része feldolgozottan, más része feldolgozatlanul, engramok formájában tárolódik. A vizuális, hallási, tapintási és szaglási emléknymok kapcsolatban állnak egymással, ennek köszönhető, hogy például egy adott szag megjelenése estén egy adott képet vizualizálunk (például a friss palacsinta illata a nyári Balaton képét asszociálhatja, vagy plasztikusabb példával a szeretett kedves látványa a szerelem érzetét váltja ki). Az emléknym nem mindig teljes, lehet akár részleges is.

Az emlékeknek nemcsak a mennyisége, a minősége és a töltése (+/-) is fontos. Tartalmát az információszerzés körülményei is meghatározzák (például jó hírt kapunk, de rossz élethelyzetben). A kommunikáció modelljéhez hasonlóan a bejövő információ (input) csatornákon keresztül (ami itt a központi idegrendszer idegrostjainak hálózata) jut el a tárolóhelyére. Az áramlását különféle zajok (például érzékszervi betegségek, az információszerzés ideje, helye) zavarhatják. Az agy meghatározott helyein aztán megkezdődik az adatok dekódolása. A dekódolt információk kölcsönhatásba lépnek egymással, vagy visszahatnak az érzékszervekre, hogy további információt szerezzenek. A dekódolás (feldolgozás) aktív és passzív folyamatokat is jelent. Az asszociációkkal tarkított folyamat vége a viselkedés reaktív jellegű megváltozása, érzetek kialakulása. Ha tehát valakivel információt közlünk (például tanúval), annak a viselkedése az információ tartalmának megfelelően megváltozhat.

Az információk által ismereteket szerzünk, ez a kogníció lényege. A kognitív folyamatok során érzékelünk, észlelünk, majd az észleleteket már meglévő észleletekkel összehasonlítjuk. Ez mentális és fizikális kiegyensúlyozatlansághoz vezet. Ha a bejövő információk már meglévőkkel keverednek, új ismeret jön létre. Az új ismereteink tehát érdemben függenek a már meglévőektől.

Amennyiben a meglévő ismereteket feltárjuk, adatokat szerezhetünk a bevihető információ mennyiségéről, jellegéről (az észlelés zavarairól, magáról az emberről), az információtárolásról (a memóriáról), és a kötődéséről (például elfogult-e az illető). Taktikát választhatunk az adatok kinyerésének módszerét, mikéntjét illetően, megbecsülhetjük a még meglévő információ mennyiségét és lehetséges valóságtartalmát is. Az adatok kinyerése (látens információ esetében is) tervezett, adekvát, személyre szabott kell hogy legyen.

Fontos tudnunk, hogy az emlékezet szuggesztív, szubjektív és formálható. A folyamatos, új információdömping miatt pedig az emlékezetünk minden nap újraszületik, azaz változik. Az emlékeink a visszaidézésükkel nagy veszélybe kerülnek, hiszen széteshetnek, módosulhatnak, implantálódhatnak, vagy akár más emlékekbe is transzplantálódhatnak.

Megítélésünk szerint a rendőrnek a kompetenciakörébe kell hogy essen, hogy érzékelje a környezetében bekövetkező (társadalmi normákra kiható) változásokat. Kognitív folyamatok révén megfelelően fel kell tudnia dolgoznia azokat. Ezekkel összefüggésben megfelelő emocionális magatartást kell tudnia tanúsítani. Ennek milyenségét

(empátia, semleges érzelem, önvédelmi mechanizmusok stb.) mindig az aktuális körülmények kell hogy determinálják. Tudnia kell aktívan reagálni ezekre a változásokra, végül meg kell tudnia ítélni azt is, hogy helyesen cselekedett-e.

A tanúkihallgatásokkal kapcsolatban kiemelendő, hogy a kihallgatónak a lehető legpontosabb képpel kell rendelkeznie az információ forrásáról (tanúról); tudnia kell, hogy a tanú akar-e egyáltalán információt megosztani vele; ennek mennyi a valószínűsége, illetve erre milyen lehetőségek állnak rendelkezésre; vagy a tanúnak egyáltalán érdeke-e az információ átadása, esetleg torzítása.

Tudnunk kell, hogy a kihallgatás módja is torzíthatja a megszerzhető információt. Jól kell tehát megválasztani a nyelvezetet és ügyelni kell az emóciók feltárására és figyelembe vételére is. A kérdéskörben már számos kihallgatástaktikai eszköz áll rendelkezésre, ezekből – akár ügyre, akár személyre szabottan – lehet válogatni, alkalmazásuk tekintetében mérlegelni. Amiben ezek a módszerek közösek az az, hogy a kihallgatást a nyomozónak folyamatosan kontroll alatt kell tartania, és a végén – legalábbis a választott metodikát és a kihallgatás menetét illetően – ellenőriznie.

Összefoglalás

Egy szimulált balesetet is magába foglaló tanulmányunkban, a célkitűzésekben leírtaknak megfelelően megpróbáltuk bemutatni azokat a kognitív folyamatokat, amelyek befolyásolhatják a tanúk vallomásainak információtartalmát. Kísérleti eredményeink több pontban megfeleltek a hipotézisekben leírtaknak, több esetben azonban ellentétes eredményt kaptunk. Megállapítható volt, hogy a sorakozó alatt, fegyelmezetten jelen lévő hallgatók egy jelentős része nem merte a szimuláció eseményeit nyomon követni. Mindez a rendkívül gyors uniformizálódásra és szabálykövetés kialakulására utal, amely természetes része ugyan a hallgatók alapkiképzésének, de két héttel a kiképzés megkezdése után ilyen mértékű fegyelemre a kísérlet előkészítésekor nem számítottunk. Bár ez a kiképzők alaposságát és szakmai hozzáértését dicséri, azonban a későbbiekben figyelemmel kell lenni arra is, hogy ilyen mértékű fegyelmezettség szűkíti a kognitív képességeket.

Azt is valószínűsíteni tudtuk, hogy a hallgatók egy része a válaszadáskor – vélhetően az információhiány miatt – megpróbálta a helyes választ kitalálni, azaz tippelt. Ez a jelenség (a megfelelni akarás) a tanúkihallgatások alkalmával is megfigyelhető, tehát számítani kell rá. Igazolódott az a hipotézisünk, hogy a tisztjelöltek több információt fognak eltárolni a sértettről, mint az elkövetőről és többet a személyekről, mint a gépkocsiról. Ugyancsak beigazolódott a csőlátás és vakukatás miatti információvesztésről alkotott premisszánk is – a részletekre a hallgatók nem figyeltek, illetőleg ezeket az információkat nem tárolták. Szintén alá tudtuk támasztani az oldaltévesztésekre, valamint a térbeli lokalizációra vonatkozó hipotéziseinket, azaz rengeteg oldaltévesztést rögzítettünk, az esemény bizonyos mozzanatainak térbeli lokalizációja pedig sokaknak komoly nehézségekbe ütközött. Azt azonban nem tudtuk alátámasztani, hogy a vizuális információ akadályoztatása esetén az auditív input mennyisége nőhet.

Ezzel ellentétben azt tapasztaltuk, hogy azok a hallgatók, akik kevesebb képi élmény-nyel rendelkeztek, nem figyeltek fel a hanghatásokra (zene) sem. Az akaratlan vakság során megfigyelhető úgynevezett „láthatatlan gorilla” hatást ugyanakkor teljes egészében meg tudtuk jeleníteni azáltal, hogy a kísérleti személyeink jelentős száma nem észlelte, hogy a baleseti helyszínen egy mentős ruhát viselő személy sétál át.

Összességében úgy véljük, hogy sikerült új ismereteket felmutatnunk a választott témában és érveket is hoznunk a kognitív kriminalisztika, mint egy esetleges új terminológia életképességéhez.

Reményeink szerint ezen tanulmány és a kísérleti anyagból megszületett kisfilm a jövőben hatékonyan segíti majd a felsőfokú rendőrképzést és szerethető társa lesz a következő generációk kriminalisztikával foglalkozó szakembereinek, dolgozzanak rendőrségi épületben, ügyészségen, vagy akár bírósági tárgyalóteremben.

IRODALOMJEGYZÉK:

- Ackermann, Rolf – Clages, Horsdt – Roll, Holger (2011): *Handbuch der Kriminalistik*. Kriminaltaktik für Praxis und Ausbildung. 4. Auflage, Boorberg.
- Aczél Balázs (2010): Mérhető-e az intuíció? *Mindennapi Pszichológia*. Forrás: www.mipszi.hu/cikk/140415-merheto-e-intuicio (2016. 09. 02.)
- Anderson, Michael C. – Ochsner, Kevin E. – Kuhl, Brice – Cooper, Jeffrey – Robertson, Elaine – Gabrieli, Susan W. – Glover, Gary H. – Gabrieli, John D. E. (2004): Neural Systems Underlying the Suppression of Unwanted Memories. *Science*, Vol. 303., 232–235.
- Anti Csaba – Barta Endre – Bócz Endre – Krispán István – Lakatos, János – Romasz Árpád (2004): *Krimináltaktika I.* Második, átdolgozott kiadás. Budapest, Rejtjel Kiadó.
- Atkinson, Rita L. – Atkinson, Richard C. – Smith, Edward E. – Bem, Daryl J. – Nolen-Hoeksema, Susan (1999): *Pszichológia*. Második, átdolgozott kiadás. Budapest, Osiris Kiadó. 144–149.
- Bócz, Endre (2013): A kényszervallatásról. *Magyar Jog*, 60. évf. 2. sz. 65–74.
- Boros János (2009): *A megismerés talánya. Tudat, kommunikáció, történelem*. Budapest, Áron Kiadó.
- Boros János (2004): Jogpszichológia és kriminálpszichológia. *Belügyi Szemle*, 52. évf. 6. sz. 5–19.
- Bower, Gordon H. – Black, John B. – Turner, Terrence. J. (1992): Foratókönyvek szövegre való emlékezésben. In László János szerk.: *Válogatás a szociális megismerés szakirodalmából*. Kézirat. Budapest, Tankönyvkiadó, ELTE BTK. 148–203.
- Broadbent, Donald E. (1958): *Perception and Communication*. London, Pergamon Press.
- Chabris, Christopher F. – Simons, Daniel J. (2011): *A láthatatlan gorilla, avagy hogyan csapnak be minket az érzékeink*. Magnolia. 16–18.
- Chabris, Christopher F. – Simmons, Daniel J. (2014): Why Our Memory Fails Us? *The New York Times*, december 1. Forrás: www.nytimes.com/2014/12/02/opinion/why-our-memory-fails-us.html?_r=0 (2016. 08. 11.)
- Chomsky, Noam (1959): A review of B. F. Skinner’s verbal behaviour. *Language*, 35., 26–58.
- Davis, William H. (1972): *Peirce’s Epistemology*. Hague, Springer.
- Elek Balázs (2006): *A téves ténymegállapítás egyes pszichológiai aspektusai*. Forrás: www.debrecenijogimuhely.hu/archivum/4_2006/a_teves_tenymegallapitas_egyes_pszichologiai_aspektusai/ (2016. 03. 10.)
- Estefánné Varga Magdolna – Dávid Mária – Hatvani Andrea – Héjja-Nagy Katalin, Taskó Tünde (2011): *Pszichológia elméleti alapok*. Forrás: old.ektf.hu/hefoppalyazat/pszielmal/a_problmamegold_gondolkodst_befolysol_tnyezk.html (2016. 07. 14.)
- Fischer, Ronald P. – Geiselman, R. Edward (1992): *Memory-Enhancing Techniques for Investigative Interviewing: The Cognitive Interview*. Springfield, IL, Charles C. Thomas.

- Friedrich Péter (2004): A tanulás és memória molekuláris alapjai. *Beszélő*, 9. évf. 10. sz. 96–102.
- Gibson, James J. (1979): *The Ecological Approach to Visual Perception*. Boston, Houghton-Mifflin.
- Jevons, W. Stanley: The Power of Numerical Discrimination. *Nature*, 1871, III.
- József István (2009): *Fejlődépszichológia*. 4.2.4.3.3. A képzelet. Forrás: janus.ttk.pte.hu/tamop/kaposvari_anyag/jozsef_istvan/index.html (2016. 08. 29.)
- Katona Géza (1990): *Valós vagy valótlan?* Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Kertész Imre (1965): *A kihallgatási taktika lélektani alapjai*. Budapest, Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó. 3.
- McLean, Maxwell – Roach, Jason (2012): *Cognitive bias could unwittingly be influencing the outcome of police interviews*. Forrás: www.researchgate.net/publication/262860895_Cognitive_bias_could_unwittingly_be_influencing_the_outcome_of_police_interviews (2016. 09. 09.)
- Münnich Iván (2006): *Kriminálpszichológia*. In Bagdy Emőke – Klein Sándor szerk.: *Alkalmazott pszichológia*. Budapest, Edge 2000 Kiadó. 310–328.
- Münsterberg, Hugo (1908): *On the witness stand*. New York, Doubleday.
- Neisser, Ulric (1984): *Megismerés és valóság*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Liziczay Sándor (2007): Tanútípusok a büntetőeljárásban I. *Rendészeti Szemle*, 55. évf. 1. sz. 3–25.
- Ludewig, Revital – Tavor, Daphna – Baumer, Sonja (2011): Wie können aussagepsychologische Erkenntnisse Richtern, Staatsanwälten und Anwälten helfen? *Aktuelle Juristische Praxis*, 11/2011, S. 1415–1435.
- Oláh Attila (2006): *Pszichológiai alapismeretek*. Budapest, Bölcsész Konzorcium.
- Otto, Randy K. – Ogloff, James R. P. (2006): Defining Forensic Psychology. In Weiner, Irving B. – Hess, Allen K. (eds.): *The Handbook of Forensic Psychology*. (Third Edition) New Jersey, John Wiley & Sons. 23–41.
- Pásztor Attila – Mityók Csaba – Németh Ferenc (2009): A rendvédelmi bűnügyi pszichológiai tevékenység szakmai protokollja. In Gaál Gyula – Hautzinger Zoltán szerk.: *Tanulmányok A rendészet kultúrája – kulturált rendészet című tudományos konferenciáról*. 251–255.
- Paivio, Allan (1986): *Mental Representations: A Dual-Coding Approach*, New York, Oxford University Press.
- Polanyi Mihály (1958): *Personal Knowledge: Towards a Post-Critical Philosophy*. University of Chicago Press.
- Rossmo, D. Kim (2009): *Criminal Investigative Failures*. Boca Raton, CRC Press. Sági Lilla (2015): A krimináltaktika jövője – új kihallgatási taktikák. In Gaál Gyula – Hautzinger Zoltán szerk.: *Tudományos Közlemények XVI. Modernkori veszélyek rendészeti aspektusai*. Pécs. 175–182.
- Tulving, Endel (1974): Cue-Dependent Forgetting. When we forget something we once knew, it does not necessarily mean that the memory trace has been lost; it may only be inaccessible. *American Scientist*, Vol. 62. No. 1., 74–82.
- Walder, Hans – Hansjakob, Thomas (2012): *Kriminalistisches Denken*. 9., völlig neu bearbeitete Auflage. München, Kriminalistik Verlag.

ABSTRACT

Candidate Officers' First Encounter with Criminalistics (Lessons Learned From a Simulated Accident)

ANGYAL Miklós – BEZSENYI Tamás – BÓI László – FARKASNÉ HALÁSZ Henrietta – GIRHINY Kornél – NYITRAI Endre – TIRTS Tibor

On the basis of empirical research conducted with first-year candidate officers, we are presented with the problems of human perception. We are searching for reasons of frequent memory errors, and the differences in the perception of subjects. To achieve this we take into consideration the previous research, such as the approaches for our experiments and theoretical aspects.

Keywords: recognition, simulation of an accident, trustworthiness of testimonies